

Акцентологічні та фонетичні архаїзми однієї української говірки Румунії

ОКСАНА КОВАЧ

KOVÁCS Oxána, ELTE Ukrán Tanszék, Budapest, Múzeum krt. 4/D, H-1088
E-mail: ak11ok@yahoo.com

Abstract: The paper analyses the phonetic and stress system of the Maramureş dialect of the Ukrainian language spoken in the village of Rona de Sus in Romania. The study is based on the material gathered during a fieldwork expedition in 2002. The paper focuses on the development of Proto-Slavic nominal and verbal stress paradigms *a*, *b*, and *c* as well as that of nominal stress paradigm *d* in the dialect which has retained free stress. Phonetic vowel lengths found in the analysed dialect can be considered quite rare—maybe a unique phenomenon in Ukrainian dialects. In the study special emphasis is laid on the connection of these phonetic vowel lengths to Proto-Slavic intonations.

Keywords: Slavonic accentology, Ukrainian dialectology

Говірка с. Вишня Рона (Rona de Sus), що знаходиться у румунській Мароморщині неподалік від міста Сигот (Sighetu-Marmatiei), є особливо цікавою для діалектологічних досліджень, оскільки дуже добре збереглася, незважаючи на те, що межує з румунськими та угорськими селами і не має безпосереднього контакту з іншими українськими говірками. У цій гірській частині Мароморщини у басейні річки Тиси знаходиться ще декілька українських сіл, говірки яких належать до гуцульських¹, на відміну від говірки Вишньої Рони, яка належить до мармороського діалекту закарпатських говірок. На сьогодні населення с. Вишня Рона в основному є українським. На першу згадку про с. Ровна у грамоті 1415 р. посилається Василь Гаджега, він також пов'язує заселення русинами мармороських сіл у XIV–XV ст. з іменем князя Федора Корятівича². Руські селяни з Вишньої Рони були записані у списках панщини 1640 р.³

Про численність руської парохії Вишньої Рони знаходимо свідчення у повному списку та описі парохій та церков мукачівської єпархії, зробленому єпископом мукачівським Михайлом Ольшавським у 1752 р.⁴ У розпорядженні мукачівського єпископа Андрія Бачинського 1778 р. про оподаткування парохії Вишньої Рони, вона згадується як право-

¹ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ 1966.

² Гаджега В. Додатки до історії русинів и руських церковей в був. жупѣ Земплинской V.–VI. Науковий збірник товариства «Просвѣта» 9 (Ужгород 1932) 62–63.

³ Гаджега В. Додатки до історії русинів и руських церковей в Мараморошѣ. Студії Історично архівні. Науковий збірник товариства «Просвѣта» 1 (Ужгород 1922) 156.

⁴ Там же, 176, 217.

славна⁵. Посилання на згадку про податки у 1622 р., які повинні платити руські священники Мароморощини можна знайти у праці Антала Годинки⁶. Під час нашої експедиції були також записані уривки легенди про заселення села «березовцями».

Наскільки можна судити по прізвищах на могилах сільського кладовища, навіть у 20 столітті були періоди, коли склад населення села не був настільки однорідним. У селі діє православна церква, служба у якій ведеться українською мовою і також середня школа з українською мовою навчання.

Відомості про характерні фонетичні та морфологічні риси говірки Вишньої Рони подаються у більш ранніх діалектологічних дослідженнях, фрагменти фонетичної системи були включені до загального опису закарпатських говірок у праці Івана Панькевича «Українські говори Підкарпатської Руси та суміжних областей», цю говірку також описував Іван Верхратський у «Знадобі для пізнання угро-руських говорів» (ч. I. Говори з наголосом подвижимим)⁷.

Дана стаття присвячена в першу чергу опису акцентуаційної системи у корпусі непохідних іменників та деяких класів дієслів на матеріалі, зібраному в експедиції восени 2002 року. Акцентуаційна система маромороської говірки Вишньої Рони досі цілісно не описувалась, на обмеженому матеріалі деяких діагностичних форм, отриманих від інформантів, які походять з цієї говірки, свідчення про акцентуацію говірки були використані нами раніше у дисертації⁸. Крім поданого у цій статті стислого опису системи вокалізму особлива увага звернена на рідкісне явище довгот та ставиться питання про їх можливий зв'язок з праслов'янськими інтонаціями.

Система вокалізму

Фонема /a/ може походити з прасл. *a d'aty, mal'ij*; може походити з прасл. *ę mn''aso*; зустрічається у закінченні іменників середнього роду на **-bje s'inn'a*.

Фонема /u/ походить з прасл. *u suhyj*; походить з прасл. *носового o r'uki, m'uki*; з етимологічного *o* у закритому складі *kun', nus*; з **ы* у словах *buty, ijnn'a*; у слові *v'eč'ur*.

Фонема /o/ може походити з етимологічного *o* у відкритому складі

⁵ Гаджега В. Додатки до історії русинів и руських церковей в Ужанской жупѣ. Науковий збоник товариства «Просвѣта» 3 (Ужгород 1924) 217.

⁶ HODINKA Antal. A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest 1909. 727.

⁷ У праці І. Панькевича «Українські говірки Підкарпатської Руси і сумежних областей» (Прага 1938) це село згадується як Вишня Руна, а у праці І. Верхратського у «Знадобі для пізнання угро-руських говорів Ч. I. Говори з наголосом подвижимим» (Львів 1899) як Велика Руна.

⁸ Ковач О. Ударение в западноукраинских говорах карпатской зоны как источник реконструкции праславянской акцентной системы. Автореферат диссертации. Москва 1993.

'*oko*, *os'a*; з редукованого *ъ* у сильній позиції *tox*; на місці сполучення *je у словах '*ozero*, '*osin*', '*olin*'; з *e* після шиплячих та *j*: '*col'o*, '*zon'a*, '*joh'o*; у відмінкових закінченнях іменників *kon''om*; у формах з повноголоссям *kor'ova*, *molok'o*, *mol'oty*; у групах *trbt, *trbt, *trbt torγ, '*čort*, *kroц*, *p'oцnyj*. Фонема /*ol*/ має два основні вияви вузький звук /*ô*/ та /*ol*/ середньо-відкритий звук. Звук *ô* може бути позиційним виявом фонemi *o* у випадках перед складом з наступним *u* чи *i*, або перед м'яким приголосним *r'ôzum*, *k'ôn'i*. Це явище було вперше докладно описане О. Брохом у говірці с. Ублі⁹ і пізніше відмічене І. Панькевичем в інших говірках. Проте протиставлення двох *o* у Вишній Роні не може пояснюватись лише позиційним виявом (на неоднозначність проблеми, пов'язаної з протиставленням двох фонем в інших говірках була звернена увага у вищезгаданих дівлектологічних працях). Системи протиставлень двох *o*, описані А. А. Залізником¹⁰, дозволяють припустити у даній говірці зв'язок двох типів *o* з давніми інтонаціями.

Фонема /*yl*/ є рефлексом для праслов'янських *yl* та *i r'ylba*, *ym'o* (крім переважної більшості випадків у позиції після *č*, де з'являється *i*); у сполуках *trbt, **trbt dr'ylva*, *blx'a*; також у сполучі *ъ+i dobrvj*.

Фонема /*il*/ походить з прасл. *ě s'ino*; з давнього *i* після *č* *č'istytly*; з етимологічного *e* у закритих складах *ôs'in*.

Фонема /*el*/ походить з етимологічного *e* у відкритому складі *b'udeš* (крім позиції після шиплячих *žon'a*), у групі **tert ber'eza*; у групі **trbt m'ertvbj*; з редукованого *ъ* у сильній позиції *den*.

Акцентуація

Система акцентуації у непохідних іменах та дієсловах за своїми основними критеріями дозволяє віднести цю говірку до галицького типу¹¹. Акцентні типи, які встановлюються у цій говірці, а також їхня співвідносність з праслов'янськими акцентними парадигмами, є характерними для усіх українських карпатських говірок. Інтерес викликає списковий склад синхронних акцентних типів, а також додатковий перерозподіл рефлексів праслов'янських а.п., тобто спроба встановити причини найновіших інноваційних змін.

У непохідних іменниках жіночого роду *a*-основ зберігаються рефлeksi трьох праслов'янських акцентних парадигм. Акцентний тип С — рухомість наголосу в усій парадигмі хоча генетично продовжує *а.п.с, проте за своїм складом малочисельний і у значній мірі представляє зруйновану *а.п.с. Це явище взагалі є характерним для карпатських

⁹ Брок О. Угросское наречие села Убли. Исследования по русскому языку, т. II, вып. I. Спб. 1900.

¹⁰ Залізник А. А. Противопоставление букв *o* и *ω* в древнерусской рукописи XIV века «Мерило Праведное»: Советское славяноведение, 1978, № 5.

¹¹ Николаев С. Л. Восточнославянские акцентологические изоглоссы. I. Рефлексы оттяжек ударения в галицком диалекте // Исследования по исторической грамматике и лексикологии. Москва 1990.

говірок. Частина іменників з праслов'янською рухомістю наголосу перейшла у цій говірці в першу чергу до акцентного типу В (колонна окситонеза в усій парадигмі) або до типу ВА (окситонеза у парадигмі однини та баритонеза у формах множини), а також до а.т. А (колонна баритонеза). Склад а.т.С даної говірки є досить типовим для карпатських говірок: *ʎolov'a* (Nom.sg.), *ʎ'olovu* (Acc.sg.), *ʎ'olovy* (Nom.pl.); *ruk'a*, *r'uku*, *r'uky*; *noʎ'a*, *n'oʎu*, *n'oʎy*; *wod'a*, *w'odu*, *w'ody*; *slot'a*, *sl'otu*, *sl'oty*; *tolok'a*, *t'oloku*, *t'oloky*; *kos'a* (інструмент) (І.т.ВА), *k'osu*, *k'osk'osu*, *k'osy*; *sered'a*, *s'eredu*, *s'eredy*; *zem'na*, *z'em'nu*, *z'em'ni*; *duš'a*, *d'ušu*, *d'ušy*.

Важливим акцентологічним критерієм для усіх слов'янських мов є рефлекс **а.п.б*, а саме рефлекс імен з короткими та довгими кореневими голосними, контрольною формою для розрізнення цих рефлексів служать форми Nom.-Acc.pl. До а.т.В у говірці належать наступні слова (наводимо лише іменники, що мають форми множини): *bid'a* (І.т.ВА), *čered'a*, *kum'a*, *lobod'a*, *briv'a/brýv'a*, *blyx'a*, *don'k'a*, *duʎ'a*, *skal'a*, *slыз'a*, *n'uzdr'a*, *кopyт'a* (**kopyto*), *ʎab'a*, *c'in'a*, *pl'iv'a*, *polonyн'a*, *rop'a*, *smol'a*, *sern'a* (І.т.ВА), *krup'a*. Як видно з наведеного матеріалу, у цьому типі виділяються іменники із сполученням **trьt*, **tlyt* у корені. До а.т.ВА належать: *bid'a* (І.т.В), *borod'a*, *os'a*, *mez'a*, *ʎor'a*, *ʎlot'a*, *zvzd'a*, *ʎyl'a*, *ʎyr'a*, *kor'a*, *kos'a* (інструмент) (І.т.С), *kor'a*, *krьxt'a*, *loz'a*, *d'ir'a*, *uc'a*, *pčol'a*, *pjat'a*, *pyl'a*, *pol'a*, *ros'a*, *sestr'a*, *sluʎ'a*, *slыз'a*, *skin'a*, *sern'a* (І.т.В), *trav'a*, *vesn'a*, *verb'a*, *zym'a*, *zol'a*, *žon'a*. Колонний кінцевий наголос в однині мають: *muk'a* (борошно), *por'a*, *rud'a*, *skorod'a*, *lun'a* (більмо), *stril'a*. Цікавий матеріал для встановлення причин новіших інновацій дає розподіл праслов'янських імен з нерухомим наголосом на корені **а.п.а* між двома акцентними типами А (архаїчний) та АВ (тип з флексійним наголосом у множині — інноваційний). До складу а.т.А увійшли: *l'ыpa*, *ыskra*, *kor'ova*, *ʎn'ыda*, *ʎ'uba* (гриб, губа), *b'ur'a*, *kor'osta*, *k'upa*, *l'aba*, *m'uka*, *m'uxa*, *sp'uza*, *p'ara*, *p'ina*, *pol'ova*, *r'ana*, *mr'aka*, *ryb'a*, *s'ыla*, *sl'ыna*, *sm'er'eka*, *smuʎ'a*, *solo'ma*, *sor'oka*, *s'osna*, *dor'oʎa*, *str'ixa*, *šyј'a*, *v'ira*, *vol'oka*, *x'ula*, *xv'ala*, *z'or'a*, *noš'a*, *č'aša*, *d'ol'a*, *v'ija*, *v'ыla*, *k'uča*, *p'aša*, *ber'eza*, *b'orozna*, *d'oba*, *dor'oʎa*, *ʎl'ыna*, *ʎr'ыva*, *ʎr'uda*, *xm'ara*, *p'ara*, *pj'ada*, *p'ina*, *pol'ova*, *r'ipa*, *sl'ыva*, *ʎ'usa*, *r'ama*, *kr'ыga*. До а.т.АВ належать, як правило, іменники з *а*, *е*: *pr'aža*, *t'ešča*, *tol'oka* (пасовище), *w'oyna*, *ž'aba*, *v'atra*, *x'ыza*, *b'aba*, *d'oška*, *ʎr'atka*, *j'ama*, *l'ыška*, *n'ыva*, *'ul'xa*, *stor'ona*, *šyј'a*, *j'ama*.

Найпродуктивнішим та найбільшим за своїм складом у непохідних іменників *о-*, *и-*основ чоловічого роду є а. т. А, оскільки до його складу увійшли слова як колишньої **а.п.а*, так і **а.п.с*, **а.п.б* та **а.п.д* «архаїзм Ілліч-Світича»¹²: *box* (sg.), *buk*, *brus*, *buk*, *čup* (sg.), *čat* (sg.), *cap*, *č'erep* (sg.), *uјas*, *dup*, *drust*, *dux* (sg.), *dьm* (sg.), *ʎlux* (sg.), *ʎn'и*, *ʎnyj*, *ʎnut*, *ʎ'olot*, *ʎolup*, *ʎor'ox*, *ʎôst'*, *ʎrat*, *ʎrad*, *ʎrum* (sg.), *ʎuk*, *zvuzt*, *j'as'in'*, *j'avur*, *'ol'in'*, *jaz'ыk*,

¹² Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Москва 1963.

kal (sg.), *klup*, *žvun* (sg.), *kut* (kim), *kus*, *kr'emin'* (sg.), *l'it* (але *led'om*, *na led'u*), *luj* (sg.), *lum*, *luk*, *lop*, *len* (sg.), *lep* (sg.), *leu*, *nus*, *v'oron*, *brut*, *mak* (sg.), *mit* (sg.), *mix*, *mox* (sg.), *brat*, *dvur* (sg.), *buk* (дерево), *b'is*, *c'ip*, *č'oven*, *kor'ol'*, *car*, *γrup*, *γorp*, *jar*, *klen*, *klej*, *klyn*, *kr'ik*, *l'ak*, *lyst*, *lux*, *luk*, *mor'os*, *m'ozok*, *oc'et*, *γor'ix*, *pal*, *plat*, *plut*, *por'uh*, *pust*, *prut* (sg.), *rak*, *ras*, *rot*, *sl'it*, *suk* (sg.) (*cik*), *s'orom*, *sut*, *strup*, *styd*, *svat*, *sv'it*, *syir*, *šum*, *ter'en*, *trut* (sg.) (*npaця*), *trup*, *var* (sg.), *vik* (sg.), *v'iter* (sg.), *v'olos*, *xl'ip*, *xr'in'*, *xm'il'*, *zur*, *žyr* (sg.), *ž'olop* (sg.), *lyk*, *p'olos*, *vyt* (sg.), *z'ajac*. Другим за величиною є акцентний тип В (колонна окситонеза в однині і множині), до нього ввійшли в основному слова прасл. а.п.б, а також зберігають архаїчний наголос слова *а.п.д (та декілька слів *а.п.с з а у корені *dar*, *stan* — як в усіх карпатських діалектах) *bup* (sg.), *byk*, *bat'ux*, *dox*, *boršč*, *č'ir'* (sg.), *ceb'er*, *čm'il'*, *dar*, *dvur*, *txur'*, *dōšč*, *xl'iu*, *sm'ix*, *γrix*, *γryp*, *γorp*, *klyn*, *klej* (sg.), *kl'išč*, *kl'uč*, *kul'*, *kraj*, *k'ōγut*, *korš*, *las*, *l'ik*, *strax*, *dar*, *vēr'x*, *mēč*, *xvor'ost*, *sat*, *brut* (брід), *vep'ēr'*, *der'en*, *γaj*, *kut* (pir), *kruх*, *korč*, *l'ik*, *mlын*, *orel*, *oves* (sg.), *uγol*, *pax*, *zat* (*zad'om*), *plač*, *put*, *por'ux* (пиріг), *pēn'*, *pes*, *raj* (sg.), *r'at*, *ruj*, *s'm'ix* (sg.), *stan*, *stul*, *past'yr*, *torx*, *val*, *vul*, *xut* (sg.), *xr'ašč*, *xrušč*, *xvust*, *znak*, *zmij*, *žal'* (sg.), *žar*, *žax*, *žolut'*, *plaj*, *wur'* (жеребець). Малочисельним є акцентний тип з окситонезою в однині, та баритонезою у множині а.т.ВА, який представлений в усіх західноукраїнських говірках. Ізогласа «продуктивності» цього типу виділяє окремо закарпатські говірки, у яких до цього а.т. відносно послідовно ввійшли іменники з коротким голосним у корені. Ця ознака об'єднує говірку Вишньої Рони із східнокарпатськими говірками. До а.т. ВА належать: *kun'*, *γrut* (замерзла земля), *kut*, *korč*, *čas*, *kuš*, *nuš*, *rip*.

До а.т.С (баритонеза в однині та окситонеза у множині) ввійшли іменники прасл. а.п.с: *čort*, *γut*, *k'olos*, *syn*, *l'is* (*u l'is'u*), *woyk*. За складом іменників *а.п.д, які ввійшли до а.т.С, ця говірка також споріднена зі східнокарпатськими говірками: *b'ereh*, *γ'olos*, *γr'eb'in'*, *γrup*, *k'orin'*, *lum*, *plut* (пліт), *porox* (*u porox'i*, *u porox'u*), *s'n'ix* (*na sn'iγ'u*), *serp*, *v'orox* (ворог), *vus*, *x'olot*, *а.п.б: *kum*, *xrest*, *perst*, *snup*, *а.п.а: *γat žyt*, *klen*, *plux* (*pluγ'om*).

Як і в інших карпатських говірках у говірці Вишньої Рони для іменників о-основ середнього роду виділяються ті самі 4 акцентних типи. До а.т. А належать: *s'bito*, *'uxo*, *bl'udo*, *j'ablyko*, *kol''ino*, *kr'osno*, *l'ito* (*n'a l'ito*), *m'aslo* (sg.), *mn'aso* (sg.), *p'ivo*, *kr'esalo*, *p'eklo* (sg.), *p'uto*, *pr'oso* (sg.), *r'uno*, *s'once*, *v'ino* (sg.), *v'eremn'a* (sg.), *veret'eno*, *z'oloto* (sg.), *vor'ota* (pl.tant.), *zyl'izo* (sg.), *nas'in'a*, *z'erno*. Як показує аналіз а.т.А, за своїм основним складом він походить з *а.п.а. Хоча змішування рефлексів *а.п.а та *а.п.с між двома типами а.т.А і а.т.С є характерним явищем для всіх західноукраїнських говірок. Говірку Вишньої Рони можна віднести до типу говірок, у яких зберігається відносно розрізнення давніх *а.п.а та *а.п.с, на відміну від західнозакарпатських та надсянських говірок. Очевидно перерозподіл відбувся за просодичною

характеристикою кореневого голосного, в усіх говірках, як і у даному випадку повноголосні форми та іменники з кореневим *ě* колишньої баритонованої парадигми мають тенденцію переходу до а.т.С.

А.т.С: *d'erevo* – *derev'a*; *t'ilo* – *t'il'a*; *bol'oto* – *bolot'a*; *b'erdo* – *berd'a*, *č'erevo* – *čerev'a*; *d'ilo* – *d'il'a*; *γ'ol:o* – *γorl'a*; *kor'bito* – *korыt'a*; *l'ito* – *l'it'a*; *m'ore* – *mor'a*; *m'ыlo* – *mыл'a*; *'ozero* – *ozer'a*; *p'ole* – *pol'a*; *pr'avo* – *prav'a*; *s'erce* – *serc'ata*; *t'sto* – *t'ist'a*; *ž'yto* – *žyt'a*; *'ujmn'a* – *ujmn'a*.

Рефлексами а.п.в є а.т.ВА і більш архаїчний а.т.В, у якому зберігається колонна окситонеза у множині. Загальну тенденцію збереження колонної окситонези у повноголосних, двоскладових коренів та основами на **dlo* підтверджують форми: *rešet'o*, *dolot'o*, *žal'o*, *žrel'o*. Архаїчний флексійний наголос може зберігатися у Gen.pl. іменників з короткісним коренем: *reb'er*, *jej'ec*, *uk'en*, *pleč'ej*, *γrab'el*, *steb'el*, *oč'ej*. Заслуговує уваги також архаїчна форма Loc.pl *u_sel'ax*.

А.т.ВА: *čol'o* – *č'ola*; *γnizd'o* – *γn'izda*; *rebr'o* – *r'ebra* (*reb'er*); *drov'o* / *drыв'o* – *dr'ывa*; *dupl'o* – *d'upla*; *γun'o* – *γ'una*; *kryl'o* – *kr'ыla*; *лыс'e* – *l'ыс'a*; *pasm'o* – *p'asma*; *пыsm'o* – *p'ыsma*; *per'o* – *p'ir'ja* (coll.), *polotn'o* – *pol'otna*; *v'idr'o* – *v''idra*; *s'idl'o* – *s'idla*; *sel'o* – *s'ela*; (*u_sel'ax*); *jejc'e* – *j'ejc'a* (*jej'ec*); *ukn'o* – *'ukna*; *pleč'e* – *pl'eč'i* (*pleč'ej*); *γr'abli* – (*γrab'el*), *steb'l'o* – *st'ebla*; *steg'n'o* – *st'eγna* (*steg'en*), *'oko* – *'oc'i* (*oč'ej*).

А.т.В: *rešet'o*, *dolot'o*, *dno* (sg.), *jarm'o*, *molok'o* (sg.), *sklo* (sg.), *sukn'o* (sg.), *выn'o* (sg.), *vapn'o* (sg.).

Відображення акцентуації *i*-дієслів є одним з найважливіших критеріїв членування слов'янських діалектів¹³. Для *i*-дієслів встановлюються наступні акцентні типи: а.т.А (колонний наголос на корені), а.т.В (наголос на тематичному голосному *-i-* в інфінітиві та минулому часі і на корені у презенсі), а.т.С (колонний флексійний наголос в інфінітиві та презенсі). Дієслова **а.п.а* досить послідовно зберігають архаїчний нерухомий наголос на корені. Дієслова **а.п.в*, що перейшли до а.т.А мають у корені або короткий голосний *o*, або *u*: *k'ojity*, *sk'orč'ity*, *l'ušč'ity*, *l'ušč'ity*, *pl'odytyisa*, *p'ostyty*, *γ'lumyty*, *kl'onityisa*, *sx'opyty*.

А.т.А: *k'ojity*, *sk'orč'ity*, *l'аγodyty*, *l'inytyisa*, *l'ušč'ity*, *m'uč'ity*, *un'a-dyty*, *l'akomtyisa*, *per'eč'ity*, *pl'odytyisa*, *poγ'anity*, *p'ostyty*, *p'uč'ity*, *nap'idyty*, *popr'avyty*, *pr'ažyty*, *sprot'ыyty*, *nap'oцnity*, *por'adyty* (*sa_por-rad'yt*), *ur'odyty*, *skor'odyty*, *sl'ыyty*, *sm'ažyty*, *str'ility*, *s'v'ič'ity*, *s'erdyty*, *š'aryty*, *č'istyty*, *γ'lumyty*, *br'ityisa*, *γ'ostytyisa*, *γ'orbyty*, *kl'onityisa*, *tor'oč'ity*, *pokod'oč'ity*, *v'adyty*, *v'iryty*, *pov'itryty*, *pov'isyty*, *sx'opyty*, *d'oč'ity*, *xv'alyty*, *γ'ostyty*.

Основною ознакою в акцентуації *i*-дієслів з точки зору відображення первинної системи наголошення є рефлекси дієслів праслов'янської а.п.в. Для західноукраїнських говірок для короткісних дієслів

¹³ Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Основы славянской акцентологии. Москва 1990.

*а.п.б2 характерним є рефлекс а.т.В, тобто накореневий наголос на корені у презенсі, а для довгоскладових — а.т.С (наголос на флексії у теперішньому часі). Незважаючи на певну кількість відхилень від цієї закономірності, які викликані в одних випадках просодичною характеристикою голосного (умовою перходу *а.п.б2 та *а.п.с до а.т. В можуть бути кореневі голосні *и, ѣ*), а у других пов'язані з відіменністю дієслова. У даній говірці також встановлюється такий тип рефлексакції *а.п.б2, і зберігається протиставлення дієслів з короткісними та довготними коренями. Дієслова *а.п.б1 (ітеративи, з інакшою «плюсовим» позначенням тематичного голосного) послідовно належать до а.т.В (*nos'ity, n'oŝu, n'osyt; ɣon'ity, ɣ'on'u, ɣ'onyt*).

А.т.В: *kolot'ity, kor'ity, kos'ity, kot'ity, zakr'ip'ity, kryv'ity, krut'ity, kruš'ity, ɣrst'ity, kup'ity, kur'ity, kus'ity, lič'ity, l'ip'ity, lyš'ity, l'ub'ity, lom'ity, lov'ity, poluč'ity, rozluč'ity, oblup'ity, mast'ity, m'is'ity, myl'ity, moč'ity, mol'itysa, mlad'itysa, molot'ity, zamor'ity, mnoz'ity, nos'ity, ponov'ity, rob'ity, postr'ity, wod'ity, voz'ity, xod'ity, bud'ity (mn'aso), pal'ity, par'ity, pyl'ity, napoj'ity (la.m.C), zaporoš'ity, porožn'ity, zapozd'ity, prost'ity, prud'ity, pust'ity, zaruč'ity, syl'ity (nytku), posol'ity, skoč'ity, služ'ity, zasmol'ity, sud'ity, stel'ity, stud'ity, suš'ity, sv'it'ity, šyr'ity, pryščep'ity, b'il'ity, blud'ity, c'id'ity, čyn'ity, dav'ity, d'il'ity, podruž'ity, dur'ity, duš'ity, ɣon'ity, ɣovor'ity, ɣub'ity, koj'ity, zastel'ity, utor'itysa, tur'ity, trub'ity, ustul'ity, protverez'ity, stvor'ity, tokm'ity, uč'ity, zavoloč'ity, vorož'ity, zavoroš'ity, xolod'ity, poxval'ity, bož'ity, sxyl'ity, zol'ity, žen'ity, žur'ity, zvon'ity.*

Рефлекси *i*-дієслів *а.п.б2 та *а.п.с з коротким кореневим голосним розрізняються, дієслова рухомої парадигми (*а.п.с) зберігають архаїчний наголос, а рефлекси дієслів з довгим коренем збіглися в а.т.С, крім випадків згаданих вище відхилень.

А.т.С: *kras'ity, s'at'ity, založ'ity, poleɣš'ity, om:an'ity, m'irč'ity, zmin'ity, zmenš'ity, zamertv'ity, nyz'ity, rost'ity, popered'ity, plat'ity, napoj'ity (la.t.B), por'ad'ity, r'id'ity, roj'ity, poros'ity, sad'ity, slav'ity, sl'id'ity, zasl'ip'ity, slobod'ity, pryslon'ity, slyz'ity, posmiš'ity, sn'iz'ity, solod'ity, sujet'itysa, prysvoj'ity, usyt'ity, uščerb'ity, c'in'ity (оцінювати), čast'ity, kras'ity, udal'ity, dar'ity, podešev'ity, doj'ity, dorož'ity, dražn'ity, kur'ity, dym'ity, dažž'ity, ɣat'ity, ɣas'ity, ɣn'it'ity, ɣn'iv'ity, ɣn'izd'itysa, ɣnoj'ity, ɣoj'ity, ɣr'iš'ity, ɣromad'ity, zažvoz'd'ity, ɣord'ity, ɣyskr'ity kad'ity, skaz'ity, klej'ity, uboron'ity, taj'ity, zatroj'ity, val'ity, var'ity, vesel'ity, zavyn'ity, verš'ity, znač'ity, uzolot'ity, žal'ity, c'in'ity (лудити), а також ɣl'adyty з наголосом у презенсі на флексії.*

За рефлексами акцентуації тематичних дієслів з коренями на шумний для досліджуваної говірки є суттєвим, що між дієсловами *а.п.б та *а.п.с у презенсі відсутнє розрізнення у системі наголошення префіксальних та безпрефіксальних форм, їхні рефлекси збіглися в одному акцентному типі, який протиставляється рефлексам дієслів *а.п.а: *br'aty*,

b'eru/ber'u, ber'eš — zab'eru, zaber'eš; n'estы, n'esu, nes'eš — pon'esu, pon'es'eš; p'asty, p'asu, pas'eš — pop'asu, popas'eš; kl'asty, kl'adu, klad'eš — pokl'adu, poklad'eš; kr'asty, kr'adu, krad'eš — ukr'adu, ukrad'eš, але l'isty, l'izu, l'izeš — pol'izu, pol'izeš. Така система у тематичних дієсловах з коренями на шумний зустрічається також у деяких гуцульських говірках і належить до систем інноваційного типу. У таких говірках наголос в інфінітиві та минулому часі (*l*-дієприкметники), як правило, співпадає: *br'aty, br'ala; n'estы, n'esla; p'asty, p'asla; kl'asty, kl'ala; kr'asty, kr'ala; l'isty, l'izla; pr'asty, pr'ala.*

В акцентуації презенса тематичних дієслів з коренями на плавний та носовий спостерігається віддтягнення наголосу на префікси у більшій частині дієслів *а.п.б та *а.п.с, напр., *z'ačnu, z'apru (dv'er'i), z'atru, pud'oјtu, v'oz'mu* але *pudr'u, pužr'u, umr'u, utn'u.*

Систему розрізнення архаїчної рухомості та нерухомості наголосу зберегли форми пасивних дієприкметників минулого часу, які характеризувались збереженням наголосу на суфіксі в *а.п.б у прасловянській системі, хоча, як показує матеріал інших карпатських говірок, на склад акцентних типів очевидно по-різному вплинув перерозподіл за просодичним характером кореневого голосного у дієсловах різних основ: *pr'yn'esena, zdoj'ena, skoš'ena, posuš'ena, robyršč'ena, potoloč'enyj, saž'enyj, zdojml'enyj, zastel'ena, napoj'enyj, pozoloč'enyj, zmol'ena (mik'a), otpušč'enyj, rož'enyj, narož'enyj (por'ožen'i), kunč'enyj* але *poхv'alenyj, pokl'adenyj, zač'esanyj, nap'asenyj, pr'ys'unenyj, prod'anij, tk'anij, dutk'anij, z'abranij, rv'anij, nerv'anij, prol'ajanij, d'eržanij, z'oranij, p'uynanij, obt'esanyj.*

Форми-енкліномени

У досліджуваній говірці зустрічається явище перетягнення наголосу на проклітики (на прийменники, частки та односкладні вказівні займенники переважно у випадках адвербіалізації), яке не є типовим для західноукраїнських говірок, якщо не брати до уваги випадків перетягнення наголосу на префікси у дієслівній парадигмі:

d'ovorox, n'anuč, n'abuk, 'na_boc'i, s'esbuk, n'aγut (tuγ'us'), n'aosin' (μose-n'ы), n'al'ito/nal''ito, n'azyti, n'avesnu/nav'esnu na t'ot_s'v'it, n'alivo, n'apravo, pr'ederevo, pr'emala, pr'edoцyi, pr'emноyo, pr'eblyz'ko, pr'ybaba, pr'yd'ido, ne_pr'erodyt, n'epr'ynesena, n'edokunčenyj, n'eobtesanyj.

Аналіз цих форм показує, що крім форм наголошення «плюсових» частки *ne* та префікса *pre-*, що є закономірним явищем з акцентологічної точки зору, у всіх інших випадках формами-енкліноменами виступають слова *а.п.с (парадигма з рухомим наголосом, «мінусовим» коренем), крім *n'apravo, n'al'ito*, у яких твірне слово належало до *а.п.а, наголос у цих словах можна пояснити аналогією. Варто зауважити, що у говірці паралельно зустрічаються форми типу *n'aosin'* та *na'osin'*, оскільки відбулася лексикалізація форми з наголосом на проклітиці *n'aosin'* зі значенням 'на наступну осінь' (відповідно так само і у інших прислівників з таким наголосом). Матеріали експедиції показують, що

форми *n'apravo*, *n'al'ito* з наголосом на проклітиці зустрічаються у говірці рідше ніж *n'aosin'*, *n'azyti*, *n'alivo*.

Довготи

Особливої уваги заслуговують спостереження, що стосуються кількісної характеристики складів. Подовження голосного ми спостерігали у різних позиціях: як під наголосом, так і у позиції перед наголошеним складом та після нього.

Умови появи цих довгот, їхні позиції, а також питання зв'язку цього явища з давніми інтонаціями та довготами ще потребують подальшого вивчення. Цілий ряд випадків, у яких можна припустити відображення довготами праслов'янських інтонацій, очевидно були ускладнені явищами просодичного характеру. Довгота складу може залежати від якості наступного приголосного або сполуки приголосних, наприклад, голосний, як правило, є подовженим, якщо походить із давніх сполук із плавним, а також у позиції перед двома приголосними. Якщо припустити, що ці довготи пов'язані з праслов'янськими довготами та інтонаціями, то випадки, коли довгота фіксується у іменниках колишньої *а.п.а, які характеризувались акутовим коренем, можуть бути показовими з точки зору кореляції цих довгот з переходом даних слів до акцентного типу АВ, який у більшій чи меншій мірі представлений в усіх західноукраїнських говірках. Довготи, зафіксовані у поданих нижче прикладах, за нашими спостереженнями, не завжди якісно тотожні між собою, а іноді, відрізняються інтонаційним малюнком. Висхідний характер довготи є типовим у переднаголошеній позиції, наприклад, для слів *а.п.а, крім випадків довготи під наголосом. Довгота у наголошених закритих складах, а також, як правило, довгота під наголосом має низхідний малюнок. *dô:šč*, *dvu:r*, *'ô:s'in'*, *v'ô:du*, *nap'a:sena* (слова з колишнім новим акутом та циркумфлексом). Висхідний тон довготи найчастіше наявний у позиції пред наголосом: *ro:st'by*, *ve:l'yka*, *ko:s'byty*, *be:r'u*, *da:j'u*.

У говірці зберігаються сліди розрізнення двох типів *o* : *ô* з *je *'ô:s'in'* – *'ol'in'*. Явище розрізнення двох етимологічних *o* нейтралізоване вирівнюваннями, а також звуженням *o* перед м'яким приголосним чи складом з наступним вузьким голосним, або втрачене у результаті переходу етимологічного *o* в *u* у новозакритих складах.

Випадки, у яких були зафіксовані довготи у опозиції до коротких складів, не дивлячись на ряд протирічч, можуть виявляти зв'язок з акцентуаційною системою.

*а.п.а: *b'aba*, *b'aby*, *ba:b'by*; *ž'aba*, *ža:b'by*; *ja:m'by*, *pr'a:ž'i*, *b'u:r'a*, *t'u:ča*, *s'by:la*, *š'by:ja*, *š'by:j'i*; *bez_str'ixy*; *u:l'ox*, *sta:r'yx*, *do:_sta:r'oji*; *ma:l'ym*, *r'adu:sna*, *γat*, *γ'ada*: (gen.sg.), *γa:d'by* (nom.sg.), *γa:d'u* (gen.pl.); *r'by:ba*, *ka:m'i-n'a*, *γr'a:p*, *γr'aby*; *s'byra*: (gen.sg.), *mor'o:zy*, *sla:b'bij*, *xl'i:bom*, *z'erno*, *z'e:r-na*, *s'ija:ly*, *b'uly*; *š'by:ty* (але *ž'byty*), *zn'a:ty*.

*а.п.б: *dô:šč*, *dô:žď'a*; *č'ô:rnije*, *sestr'a*, *se:str'u*; *slo:t'a*, *veret'eno*; *dvu:r*,

dvo:r'a; gлы:st'a, vo:l'ы, γr'ô:š'i, γu:n'o, žo:na, ž'o:n'ы, xvυ:st, xvo:st'ы, t'uγa:, pa:lyты, ku:n', kôn'a, zro:b'ылы, no:s'ыты, bez_pl'oda, se:rn'a, p'erstom, p'e:rсты:, snup, sno:p'ы; serp, se:rp'ы; stul, sto:l'a; ž'a:ты, s'udyт, su:d'ыты, nuš, na_n'ož'i:, plut, plo:t'ы; put, po:d'a, po:d'ы.

*а.п.с: u_s'i:n'i, za:_s'i:nom, vu:s, na_v'o:z'i, vo:z'ы, v'oza, v'ozom; mu:st, na_m'u:st, mo:st'ы, sl'i:ды, sl'ida:, za:_sl'idom; na:_sm'ix, zvυ:zd, na_uxo:, bez_b'isa:, l'is, l'i:sa, za:_l'iso:m, γ'ody:, n'a_ô:s'in', na:_ô:s'in'; ko:s'a, ko:s'u; ko:z'a, ko:z'u (але kor'a, kor'u); vo:d'a, u_v'o:du, i:γ'l'a, i:γ'l'u, i:γ'лы; ô:ko, 'ô:č'i (але os'a, os'ы); zvi:r'i, pro:p'alaby, ve:lykыj; vesn'a, ve:sn'u; zemn'a, z'e:mn'u, z'emn'i:; zым'a, зы:m'u, zo:l'a, ruk'a, r'u:ku, ob'i_r'uky, s'o:лы, n'a_bu:k, n'a_bo:c'i, b'oka:, boro:d'a, b'orody, su:x'ыj.

Пояснення відношень виявлених довгот до давніх інтонацій та також квантитативних характеристик звуків представляє великий труднощі. Хоча зафіксоване у говірці явище може частково бути пояснене факторами вторинного характеру, проте цілий ряд прикладів вказує, що позиції появи таких довгот не можуть бути зумовленими лише просодичними змінами у слові.

Дослідження акцентуаційних систем ізольованих говірок має важливе значення для слов'янської історичної акцентології, оскільки виявляє краще збережені у таких говірках рідкісні, іноді унікальні архаїзми.

Література

- Булатова Р. В., Дыбо В. А., Николаев С. Л. Проблемы акцентологических диалектизмов в праславянском: Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. София, 1988. Доклады советской делегации. Москва 1988.
- Брок О. Угорусское наречие села Убли. Исследования по русскому языку, т. II, вып. 1. Спб. 1900.
- Верхратський І. Знадобы для пізнання угро-руських говорів. Ч. I. Говори з наголосом подвижимим. Львів 1899.
- Дыбо В. А. Славянская акцентология Щпыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском. Москва 1981.
- Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Основы славянской акцентологии. Москва 1990.
- Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Праславянская акцентология и лингвогеография: XI Международный съезд славистов. Славянское языкознание. Москва 1993.
- Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ 1966.
- Зализняк А. А. Противопоставление букв о и ѿ в древнерусской рукописи XIV века «Мерило Праведное»: Советское славяноведение, 1978, № 5.
- Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской. Москва 1985.
- Иллич-Свитыч В. М. Именная фкцентуация в балтийском и славянском. Москва 1963.
- Ковач О. Ударение в западноукраинских говорах карпатской зоны как источник реконструкции праславянской акцентной системы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата наук. Москва 1993.
- Николаев С. Л. Восточнославянские акцентологические изоглоссы. I. Рефлексы оттяжек ударения в галицком диалекте: Исследования по исторической грамматике и лексикологии. Москва 1990.
- Панькевич І. Українські говірки Підкарпатської Руси і сумежних областей. Прага 1938.